

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

כא בטבת תשע"ו נשלח זיננס מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 47

מלגת אברך – תרומה או משכורת

המקרה:

כולל אברכים שהיה בקשיים כלכליים לא שילם מלגה לאברכים מספר חודשים. אחד האברכים שעבר בינתיים לכולל אחר, תבע את ראש הכולל שישלם לו את מלגות החודשים שלא קיבל.

ראש הכולל טוען: האברכים אינם שכירים שלי. אני אחראי לקבץ תמיכות עבור הלומדים בכולל ולהעביר להם, ובתקופה שלא קיבלתי תמיכות להעביר, נבצר ממני לשלם מלגות. אין לראות בכך חוב שלי ולא של הכולל כלפי הלומד.

האברך טוען: בעת שהתקבלת לכולל התחייבתי לעמוד בתנאי הכולל, ומנגד ראש הכולל התחייב לשלם לי מלגה בסכום מסויים, ועליו לדאוג למילגה עליה התחייב ללומדים.

תשובה:

האברך צודק בתביעתו, והינו מוגדר כשכיר של ראש הכולל מפאת אופי ההסכם שהיה בין הצדדים.

אומנם, תמיכה שמקבל אברך מבלי מחויבות כל שהיא מעבר לחובתו ללמוד, מוגדרת כתרומה, והוא לא יוכל לתבוע את הנהלת הכולל, מספק.

נמוקי הדין

על מהות התביעה

מעלה גדולה וחשובה נטלו על עצמם היושבים ועוסקים בלימוד התורה, והמבקשים לזכות בכתר של תורה כלשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ג, ולשם זה אמורה להיות מגמתם ומחשבתם, כפי שכתב הרא"ש בפירושו במסכת נדרים בדף ס"ו: 'עשה דברים לשם פעלם. לשמו של הקדוש ברוך הוא שפעל הכל למענהו. ודבר בהן לשמן. כל דבורך ומשאך בדברי תורה יהיה לשם התורה כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופולפל'. וכן הוא לשון הרמב"ם שם ה"ו: 'ומי שנשא לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים, ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת', וכן הוא לשון הרמ"א ב"ד בס"י רמ"ס ע"א: 'לא יחשוב האדם לעסוק בתורה ולקנות עושר וכבוד עם הלמוד, כי מי שמעלה מחשבה זו בלבו אינו זוכה לכתרה של תורה'.

בזו יבזזו לו ללומד שמוכר את מעלת תלמודו בעבור כל הון שבעולם. אומנם נוטלים הלומדים תמיכות לצורך קיומם, אך אל לו למקבל את התמיכה והסיוע שיאפשר לו ללמוד לסבור שחייבים לו את התמיכה, ובוודאי לא להרהיב עוז ולתבוע את המכתת רגליו ומתאמץ להשיג למענו את המילגה.

אומנם ישנם כוללים, שאף שמגמתם היא להגדיל תורה ולאפשר ללומד להגות בתלמודו ללא הפרעה, קשרו את הלומד למסגרת בו לומד עם התקשרות מסויימת בעלת אופי הסכמי ממון. עובדה המחייבת את שני הצדדים לעמוד במחויבות שלהם, ועל בסיס זה נסובה התביעה שלפנינו.

מעמד האברך – שכיר או עצמאי

בראשית הדברים, יש לדון במעמדם של אברכים הלומדים בכוללים, ועל פי זה לדון בדיון שלפנינו.

יש לברר כיצד יש להגדיר את מצב האברכים שלומדים בכוללים ובישיבות. ישנה אפשרות להגדיר שהאברכים התאגדו בכולל לצורך לימודם, ואף התארגנו והעמידו מישהו שיאסוף עבורם תרומות בכדי

לאפשר להם לשקוד על לימודם. ואז תחשב המלגה בגדר תרומה שהבטיחה להם הנהלת הכולל, ותקרא 'חלוקת' מלגות, אם השיגו תרומות, ואז יקבלו האברכים את קצבתם, ואם לא השיגו תמיכות, אין לאברכים להלין על הנהלת הכולל ולתבוע ממנה דבר. אך ניתן להגדיר שהאברכים הינם שכירים של הנהלת הכולל, ומלגת האברכים הינה משכורת שמחויב הכולל לשלם בזמן שקצבו לשלם, וככל פועל יהא חייב כל אברך לדקדק במלאכתו, ואסור לו להתרשל בשכירותו, ואם חלילה שוחח עם חברו מעבר לנהוג יחשב גזלן ויהא מחויב להשיב את דמי הזמן שגרע והתבטל. כמו כן, החורג מהמסגרת שנקבעה ע"י ראשי הכולל יחשב גזלן, ואם יחזור בו האברך מלהמשיך לקבוע את לימודו בכולל זה בניגוד לסיכום עם הנהלת הכולל תהא להם עליו תרעומת. מצד הנהלת הכולל המשמעות היא, שיהא חייב ראש הכולל לתת שכרו ביומו (ע"פ גדרי המצוה, כשדיבר המשלם ישירות עם הלומד) ולהזהר מלעבור על בל תלין⁷, ולא יוכל לחזור בו באמצע הזמן ולסלק לומד שכבר לומד אצלו, ככל בעל בית שלא רשאי לחזור בו.

ישנו הבדל וחילוק מהותי בין אברך לשאר הפועלים, שכן לפועל אין צורך בפעולה שהוא מפיך מצד עצמה אלא הוא חפץ בשכר שמשתכר במלאכתו, אך אברך הלומד אינו עסוק במלאכת בעל הבית אלא הוא מעוניין בעצם הלימוד, וטובתו עצמו הוא מבקש, ורק משום שתורה נקנית בחבורה התאגד בכולל (אמנם לא יוכל ראש הכולל להפטר מתשלום ולומר שהאברך בקש לעשות מצווה, והסיכום עימו על תשלום אינו מחייב ונעשה רק בכדי לזרז, כדי המובא ברמ"א בריש סי' פא ובריש סי' שלו: 'אחד שאמר לחתנו תלמוד עם בנך ואני אשלם לך, פטור משלם לו', שכן אומר לו שיטיתי בך כשהתחייבתי בתשלום על חיוב שאתה חייב בו (ולש"ך סק"ו אינו חייב אף אם לא היה מקום לשטות בו, שכן לא היה קניין ביניהם. ולקצוה"ח חייב אם לא היה מקום לטעון השטאה, שכן חייב לשלם לפועל אף בלא מעשה קניין. ובנתי"מ בס"י פא סק"ב דחה את דברי הקצוה"ח וכתב שלעולם אין לראות בו כשכיר, דכיון שהוא מחויב בדבר לית ביה משום שכירות, דהוי כמו שאמר עשה לך סוכה או תפילין לעצמך דלית ביה משום שכירות). שכן הרמ"א ביו"ד סי' שלג סע' ג פסק שאף שישינה חובה ומצוה לרפא חולים בחינם, אם התנה מראש וביקש שכר על מלאכתו, חייבים לשלם לו, ועל כן יש לשלם ללומד את שהתנה עימו, מה גם שהתשלום הינו על זמן שהתבטל ממלאכה, וזהו חיוב גמור לשלם אם התנה לשלם על שכר בטלה, כמבואר בב"מ ל: שיש לשלם על שכר בטלה).

אומנם ישנם שני סוגי מסגרות של לומדים כמבואר בב"מ בדף צז, ישנו אופן שהלימוד בכולל נועד לאפשר ללומדים להתקדם בלימודים, והרב בהם משועבד לתלמידים. וישנן מסגרות שבהן התלמידים משועבדים לרב, כלומר הכולל נועד לאפשר לרב או לראשי הכולל להפיק עניין בתלמוד של הלומדים (כמכון הוצאת ספרים, או חשיבות חברתית מהמעמד). לכאורה היה ניתן לומר שהבדל זה בין הכוללים הוא נקודת המבחן אם הלומדים הינם שכירים של הנהלת הכולל. אלא שצריך להבהיר שישנו הבדל מהותי בין השיעבוד האישי של ראש הכולל ללומדים, לבין היחש הממוני ששורר ביניהם, ואפשר שאף שהרב אינו משועבד ללומדים מ"מ הוא מחויב לשלם להם שכר על הסכם ממוני שקיים ביניהם, ואפשר שהרב משועבד ללומדים אך לא מחויב להם מבחינה ממונית. ומאידך, הנתי"מ בס"י שמו סק"ד הביא מספרו מקור החיים שחילוקים אלו נאמרו רק אם המלמד פועל בחינם, אולם אם מלמד בשכר וודאי שהרב משועבד לתלמידים. ולנידון דידן נאמר שאם משלם ללומדים, וודאי משועבדים לו, ואזי גם מחויב בשכרם.

מלגת אברך – משכורת או תרומה

הנה על בונוסים הניתנים על שמירה על זמני הכולל או על מבחנים, בוודאי יש לשלם עליהם כדין פועל (א"כ הובטחו ב'אם' 'אתן' ואז ישנה בעיה של אסמכתא). שכן האברך עמד במשימות השונות על פי הבטחת שכר.

מאידך, כספים שמועברים על ידי תורמים דרך הכולל, אם מכספי המדינה (אומנם יש הסוברים שהתמיכה ממשרד הדתות, אינה מיועדת לאברך ישירות, ואזי אינו כלול בהגדרה זו כלל), או קרנות ומוסדות, ואם מכספי תורמים מסוימים שבחרו לתרום באופן זה מוגדרים כתרומה, שהנהלת הכולל חייבת לשלם אותם לקיים את השליחות שנטלו, ולפעמים התחייבו על כך כערבות. כל השאלה היא על המלגה שהתחייבו ראשי הכולל לשלם

⁷ המשנה בב"מ ק"א. אומרת שעוברים על איסור תורה של 'בל תלין' רק אם הפועל תובע את תשלום שכרו. ניתן להבין זאת בשני אופנים; או שתלתה התורה חיוב זה בתביעת הפועל, ואם לא תבע את שכרו, אין מצוות התורה חלה, אך ייתכן וחייב בכך מדרבנן. או לראות בשתיקת הפועל שלא תבע את שכרו כמחילה על זכותו לקבל את תשלום השכר בזמן, ואזי אף מדרבנן אין לחייבו.

החפץ חיים נתיב החסד ט, כט הכריע כפירוש השני, כלומר, שפועל שלא תבע את שכרו מחל על זכותו לקבל את השכר בזמן. לאור הכרעה זו, פוסק החפץ חיים ט, לב שאם פועל אינו יכול, מכל סיבה, לתבוע את שכרו, אזי מצוות התורה של תשלום שכר עומדת בעינה, שכן העדר התביעה לא נובע ממחילתו אלא מחוסר יכולתו לתבוע את השכר. באותה מידה, הוא פוסק שאם הפועל אינו תובע את שכרו מפני שהוא מתבייש, ולא מפני שהוא מוחל, עדיין תחול מצוות התורה. ומסתבר שהאברכים לא תבעו עד היום מפני שהבינו את המצב שנקלע אליו ראש הכולל, ויש לראות בכך כמחילה על חיוב זה, אך לא מחלו על עצמם החיוב הממוני.

אולם כידוע אין האברך מקבל שכר על לימודו, אלא שכר בטלה בלבד, ועל כגון זה, פסקו בית הדין הרבני בירושלים פסקי דין ח"ז, סי' מ שאין חיוב דאורייתא של תשלום שכר בזמנו ביחס למורה פרטי לתורה.

לאברך, אם הלומד יוכל לתבוע את דמי המלגה מן הדין. ויש נפק"מ לשאלה זו אם האברך הינו בעל חוב של מישהו, אם מחויב ראש הכולל לשלם לאברך את התמיכה שהבטיח לו, או שמוגדרת המלגה כשכר ומדין שיעבודא דרבי נתן ישלם ראש הכולל את המלגה לזה שתובע את האברך.

יש לציין שאם הלומד מוגדר כ'עני', לא יוכל ראש הכולל לחזור בו מחיובו כלפיו בכל מקרה, שכן הבטחה לעני היא צדקה, ומוגדר כנדר, ולא יוכל לחזור בו מהתחייבותו. אך אם התבססה הבטחתו על סמך ידיעה כלכלית מסוימת, ואחר כך התבדה, הרי הוא כלול בכלל נדר בטעות, ואינו חייב בו.

הפתי"ש בס"י רג"ק י"ג הביא את תשובת החת"ס בס"י קלה לגבי הבטחת אלמנה לשלם ללומדים לעילוי נשמתה, ששכר הלומד הינו שכר פעולה, ולא רק תרומה: 'חילקה נכסיה מקצת ללומדי תורה שילמדו עבור נשמתה... שכר פעולת לומדי תורה הבאים בשכרם כפועל, ואם אולי הפריזה בשכרם סך רב יותר מהראוי, מ"מ הכל לשכר פעולה יחשב'.

אפשר שאין להקיש משם על הלומדים בכולל שלומדים להנאת עצמם. אך ניתן ללמוד משם על כל השוכר לומדים לטובת הכולל שלו, ודורש מהם ללמוד במקום זה בדווקא ובשעות מסוימות, ששכרם יהיה כשכר פועל, שנהנה השוכר אותם מפעולתם ולימודם שפועלים על פי הוראותיו ותנאיו. כפי שהגמ' בקידושין בדף סג. אומרת שאם אשה אמרה 'שב עמי בצוותא' הוי פועל שלה, אף שלא כרוך בפעולה נוספת. כך הובא בפתחי חושן בשם הסבא קדישא מהרש"א אלפנדרי שכיון שמשעבד אותם ללמוד מה שקובע ללימוד הכולל, ושילמדו בכולל זה בדווקא, נחשבים כשכירים והמנהל שאחראי עובר בבל תלין. כן פסק בשו"ת שבט הלוי ה"ח ס"ט שטו: 'מעודי לבי נוטה יותר דלפי מציאות הכוללים היום דין פועל יש לו... מי שנעשה מיסד או ראש כולל, ומקבל ע"ז תמיכה ממקומות שונים וגם מחיתו ופרנסתו מזה כרגיל בזמנינו, ובוחר לו אנשי כולל הנראים לו ראויים שישבו עה"ת לפי סדר הלימוד והזמן, ועל ידם נתקיים המוסד ומיסד או ראש הכולל מרויח על ידם, ועבור זה נותן להם שכרם ודאי דדע"ת נוטה דנדונים כפועלים שאי אפשר להפסיק משכורתם כשאין מוצאים לשכור למקום אחר'. וכ"כ בתשובות והנהגות ח"ג ס"י תע, וכ"כ בשו"ת להורות נתן ה"ב ס"י קא שאף שטען ראש הכולל שלא יזם ולא ביקש מהלומדים ללמוד אצלו, מחויב להם כשכר שכיר. לפי"ז יהיה אסור ללומד להתבטל בלימודו גם מצד ביטול מלאכתו של בעל הבית, שמשלם לו על פעולתו, ולא יוכל ראש הכולל להפסיק תקצוב תלמיד באמצע הזמן, אם אינו מוצא כולל אחר.

לדברים אלו יאה נכון להגדיר את שכרו של יששכר כשכר פעולה שחייב לשלם לו זבולון, ולא כתרומה גרידא.

אולם יש לשדות נרגא ביסוד זה, ולתלות דיון זה במחלוקת הפוסקים בגדרו של חזן ושליח הציבור, אם הינו פועל או עבד ה' ורשאי להשכיר עצמו מעבר לשלוש שנים. החוות יאיר בס"י קמ הובא בפתחי תשובה בס"י שלג סק"ד כתב שהמשרתים לדבר ה' מותר להשכיר עצמם ליותר מג' שנים, שכן נחשב עבד ופועל של הקב"ה ולא של השוכרים אותו. אך הקצוה"ח בס"י שלג סק"ז השיג עליו⁸, ונקט שאומנם מלמד הינו עבד ה' ולא עבד עבדים מפאת העיסוק, אך המחויבות שלו לקהילה מסוימת ולאנשים אלו, הינה כעבד לעבדים, ואסור ליותר מג' שנים: 'דאע"ג דהוא עושה עבדות ה', עבד ה' מיקרי. אבל מה שהתקשר לאחרים, אינו עבד שלהם, ויכול לחזור, וא"כ ה"ה בחזן'. וכן סבר השבות יעקב ח"א ס"י ו הובא בפת"ש שם סק"ד: 'כיון שהצבור או יחיד רוצה למחות שלא לעשות ש"ץ אלא בקהל שלהם, ולא לילך למקום אחרת, הרי מטעם עבדות שכיר שלהם הוא'. ואפשר לומר שגם אברך כולל, כיון שלומד לעשות נחת רוח ליוצרו, ובעת לימודו הוא מכוון לשם מצווה ולשמה, לא נחשב כשכיר הכולל לשיטת החוות יאיר, אך לקצוה"ח והשב"י, כיון שהוא מחוייב לתנאי המקום, נחשב הוא כשכירם.

אומנם בפסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובריורי יוחסין ח בעמ' שנט כתבו בשם הג"ר שאנן בספר זכרון שלמה (לזכר הגר"ש קרליץ) עמ' תעז ובספרו עיונים במשפט ס"י מ שאחד מבתי הדין בב"ב (של הג"ר ניסים קרליץ) פוסק: 'אין לאברך זכות תביעת תשלום על הכולל כיון שאין לו דין פועל. וע"כ גם אם יש פוסקים שיש לו דין פועל, בודאי אי אפשר לומר שיש בזה מנהג המדינה של הכוללים לשלם מדין פועל... ועי' ספר פעולת השכיר פ"ה סעי' יא בהערה אות יז בשם מרן הגריש"א שאין האברך נחשב לשכירו של ראש הכולל כלל, שהרי אסור אפילו ליטול שכר עבור הלימוד אלא שכר בטלה בלבד... ועיי"ש בשם פתחי חושן שלא כ"כ'.

⁸ אומנם הקצוה"ח סתר דבריו בס"י רצ סק"ה. לגבי אפוטרופס שהוא עוסק במצווה ובכו"ז יכול לחזור בו.

הט"ז תבע את חותנו הב"ח

מספרים מעשה, שאיני יודע מה מקורו. הב"ח היה חותנו של הט"ז והבטיח לו בנשואיו שיהיה סמוך על שולחנו והקציב לו מנת בשר למאכלו מידי יום. באחד הימים קיבל הט"ז לסעודתו ריאה במקום בשר. מכיון שהיה הט"ז לומד בהתמדה עצומה עד אפיסת כוחות ממש, באותו יום שאכל ריאה במקום בשר למד כמה דקות פחות כי היה לו פחות כח מבכל יום. הזמין הט"ז את חותנו הב"ח לדין תורה בטענה כי הבטיח לתת לו בשר מידי יום, וריאה שהיא מבני מעיים אינה ראויה להקרא בשר. בית הדין שמע את טענתו אך פסק כי הב"ח צודק, וגם בני מעיים נקראים בשר. שמח הט"ז על פסק הדין, והסביר לחותנו שראה שנתעורר קטרוג בשמים על הב"ח מפני שבגללו נחסרו מספר דקות של תורה בעולם, על כן הזמינו לדין תורה מתוך ידיעה שבית הדין יפסוק בזכותו של הב"ח, והלא כל מה שפוסקין למטה פוסקין למעלה, וממילא יוסר בזה הקטרוג מהב"ח.

אפשר שהבית דין שם לא דן בשאלה אם מחויב לו החותן, אלא אם נחשב המאכל כבשר. ואפשר שהיה הט"ז מחויב לחותנו למשהו, ונחשב כשכירו.

לסיכום: אם התמיכה מועברת לאברך ללא מחויבות למיקום ולתוכן הלימוד, הרי שזוהי תרומה ולא משכורת.

אם מוסדות או קרנות או תורם מסויים התחייבו לשלם לאברך, הנהלת הכולל הינה מחויבת כלפי האברך רק מדין השליחות שנטלו על עצמם (במצב זה, הנהלת הכולל או ראש הכולל לא יתחייב לאברך באופן אישי לשלם מלגה, אלא רק באם יהיה תזרים בקופת המוסד מאותם מקורות מימון), ולא יוכל ראש הכולל לעכב את התשלום בידו, אא"כ ניתן למוסד על דעת שיתנהלו האברכים לפי כללים הנהוגים בכולל.

אם מחויבים ראש הכולל והנהלה באופן אישי לתשלום המלגה, הוי המלגה כמשכורת, ומחויבים הצדדים לתנאי הפועלים. אומנם יש שהבינו שאין לאברך כלל תביעה על ראש הכולל לתשלום.